

Olexandr Udod
Mykhaylo Yuriy

Ukrainoznavstvo in the system of humanitarian knowledge

The article is about the place of ukrainoznavstvo as sciences in the system of humanitarian knowledge. Also there are examined the basic approaches and periods of its becoming.

Keywords: ukrainoznavstvo, humanitarian knowledge, society, civilization, tradition.

Александр Удод
Михаил Юрий

Українознавство в системі гуманітарного знання

В статті йде про місце українознавства як науки в системі гуманітарного знання. Розглядаються основні підходи та періоди його становлення.

Ключевые слова: українознавство, гуманітарне знання, суспільство, цивілізація, традиція.

УДК: 13

Галина Безарова
(Чернівці)

ДУХОВНІСТЬ І ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

У статті «Духовність і проблема формування особистості: цивілізаційний аспект» аналізуються наукові, релігійні та психологічні дослідження проблеми духовності та її вплив на формування особистості. Дається порівняльний аналіз поняття духовності на цивілізаційному рівні: Сходу і Заході.

Ключові слова: духовність, духовні цінності, духовний розвиток, цивілізація.

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах глобальної світової інтеграції проблема духовної сутності особистості, її ціннісних орієнтацій в межах цивілізаційних просторів є досить актуальною. Зокрема, питання сутності духовних цінностей на Сході та Заході, які почали привертати до себе увагу в результаті глобальних міграційних процесів, актуалізує питання сприйняття тих чи інших цінностей особистості. Феномен духовності з давніх-давен викликав інтерес представників різних наук, але, аналізуючи ступінь вивчення цієї проблеми, стає очевидним той факт, що дуже часто науковці в поняття «духовність» вкладають різні смислові аспекти. Спекулятивність, абстрактність та нечіткість поняття робить його використання популярним у різноманітних загальних твердженнях та в демагогічній риторичі на зразок нарікань на «низьку духовність молоді» чи «занепад духовності суспільства».

Мета та завдання дослідження. Досліджуючи дану проблему з наукової точки зору, ставимо за мету проаналізувати різні позиції у визначенні духовності, на основі яких спробувати осмислити даний феномен з урахуванням його практичного застосування.

Ступінь наукової розробки проблеми. Поняття «духовність» завжди займало чільне місце у філософії, особливо у розв'язанні ключових проблем: людина, її місце і призначення у світі, зміст її буття, культура, суспільне життя. У контексті нашого дослідження особливої уваги заслуговує розробка проблеми духовності особистості в роботах Е.Гуссерля, П.Козловської, Е.Муньє, С.Франка, М.Фуко, А.Швейцера, М.Шелера, К.Ясперса; здобутки російської релігійної філософії (В.Соловйов), української філософії серця (Г.Сковорода, П. Юркевич); з'ясування персоналістичної позиції М.Бердяєва. Філософський аналіз духовних основ у ХХ столітті був пов'язаний з ознаками кризи західноєвропейської культури, й акцентувалася увага на

об'єктивності (М.Гартман, Е.Дюркгейм, Е.Касіпер, М.Шелер) та суб'єктивності (екзистенціалізм, персоналізм) духу. Друга половина ХХ століття характеризується активізацією та етизацією філософського дискурсу щодо духовних і соціальних феноменів на тлі методологічного плюралізму. В українській радянській філософії досліджувалися проблеми розвитку духовної культури і духовної сфери, складові духовного світу людини – знання, віра, переконання, цінності, оцінки, цілі, ідеали (С.Кримський, В.Табачковський, В.Шинкарук, О.Яценко та ін.).

Аналіз філософської літератури з проблем людини свідчить, що сучасні філософські дослідження сутності й змісту проблеми духовного зростання людини є досить малочисельними. Взагалі, визначення поняття «духовність», які можна зустріти в науковій літературі, вирізняються своєю багатогранністю. Різноманітними є і ті, що стосуються безпосередньо людини. Духовність позиціонується як цементуюча засада і певний потенціал людини, її характеристика, першість вищих загальнолюдських цінностей, спосіб життя, усвідомлена життєдіяльність людини, як стан людини та процес її зростання.

Але, незважаючи на виявлення специфіки духовності людини, питання щодо її сутності, змісту та структури залишається нез'ясованим. Проблемність ситуації виглядає так: окремо кожна із специфічних характеристик духовності людини, в тому чи іншому ступені, відбиває її сутність, але не складає її загального системного бачення. Сутність морально-духовної природи людини ще з давніх часів була об'єктом філософських міркувань. Про це свідчать найдавніші джерела індійської й китайської філософії, тим більше джерела філософії античної Греції. Тому є сенс у процесі дослідження сутності поняття духовності застосувати цивілізаційний підхід. Розкриваючи його методологічний аспект, відзначимо, що власне цивілізацію ми трактуємо як надетнічне соціокультурне утворення, яке формується на основі релігійної та культурної спорідненості народів.

З метою формування єдиної концепції духовного розвитку особистості та людства в цілому необхідний діалог цивілізацій. Саме в процесі такого діалогу виявляються загальні проблеми, оформляється простір загального смислу й загальнолюдських цінностей. Діалог цивілізацій розглядається нами як така «форма взаємодії різних соціокультурних «світів», за якої кожний з учасників діалогу визнає самоцінність іншого» [4, с. 116]. У сучасній науці досить тривалий час цивілізації Сходу і Заходу розглядалися як дві протилежні цивілізаційні парадигми, були намагання навіть їх протиставлення. Ця ідея була достатньо чітко виписана, наприклад, М.Вебером. Схід і Захід – не лише географічні поняття, а й різні типи духовності, різні шляхи, способи людського буття у світі. Східна філософія була тісніше переплетена із релігією, життєвою мудрістю та способами людського самовдосконалення. Вивчення їх сприяє кращому розумінню найперших кроків самовизначення людської думки.

Антична філософія вважається початком європейської філософії взагалі, що вплинув на формування європейської культури Заходу. Саме в античні часи філософи вважали, що поняття «духовність» є похідним від слова «дух». Поняття "дух" означає таке, що не є матеріальним, але існує об'єктивно. Вживання цього поняття підкреслює його об'єктивну зорієнтованість. Першу спробу усвідомити дух ми зустрічаємо у Геракліта в його звертанні до Логосу, що витлумачується ним як світовий закон. Змістовно близьким до цього є поняття "Нус" в Анаксагора. Дехто з пізніших філософів свідчив, що Анаксагор часом прямо називав Нус світовим розумом. Ще більш абстрактним, логічно очищеним і логічно обґрунтованим постає дух у Платона, світом ідей, який ще можна витлумачувати як граничність матеріального світу [2, с.25, 38]. Платон вперше відокремив тілесне і духовне, визначив, що духовність це специфічна людська властивість, а тілесне – це нижче, те, що закладене природою людині. Аристотель теж відокремлював ці поняття, але розглядав тілесне й духовне як рівно необхідні.

В античні часи закладаються основи зорієнтованості Заходу на вдосконалення зовнішніх форм і матеріальних умов соціального життя, в той час як Схід орієнтувався на вдосконалення внутрішнього світу людини, розвиток її духовної свідомості. З цього приводу видатний індійський мислитель-гуманіст Свамі Вивекананда, який активно пропагував ідею «етичної революції» на Заході на засадах індуїзму, писав: «Людина народжується для того, щоб підкорити природу, це справедливо, а Захід під «природою» розуміє лише фізичний, зовнішній світ, але є

ще внутрішній світ людини. І в цьому внутрішньому світі людина Сходу – своя, точно як і людина Заходу – своя у світі зовнішньому» [3, с.7]. Але якщо порівняти західну і східну цивілізації, то помітимо, що цінності у них ті ж самі, способи ж освоєння – різні: на Заході переважав раціоналістичний підхід до цінностей, сприйняття їх функціонування через науку, на Сході освоєння цінностей здійснювався на основі релігійно-філософських традицій.

Закріплене в європейському мисленні й закладене в основних рисах ще античною культурою уявлення про людину як активну та діяльну істоту на протигагу пасивності речі, суттєво відрізняється від розуміння людини в культурах Стародавнього Сходу. Тут ідеалом людського буття виступає не стільки реалізація себе в предметній діяльності, у зміні людиною зовнішніх обставин, скільки націленість людської активності на свій особистий внутрішній світ.

Є інша суттєва відмінність між східною і західною філософськими традиціями в розумінні духовності, які формувалися ще в часи Стародавніх Індії, Китаю та Греції. Йдеться про ідею єдності, притаманну східній філософії, та ідею автономності індивіда в межах давньогрецької філософії, що формує принципово відмінну світоглядну настанову на духовність людини.

В Європі на основі платонівської традиції у розумінні душі й тіла формується християнське їх розуміння, коли духовність наділяється новим обличчям, і вважається, що духовність притаманна людині розумній і це виділяє її з тваринного світу та уподібнює Богу. Для східної ж цивілізації характерне засвоєння матеріальних і духовних цінностей в умовах авторитаризму, всезагальної слухняності, особливого особистісного сприйняття держави, старшого в громаді та сім'ї тощо. Тому формування людини, як слухняної і добросовісної, відобразилося на всій життєдіяльності людини східних країн, на самій культурі і способах її засвоєння, на специфічному, соціально зумовленому розумінні сутності духовності та добропорядності особистості.

Можно стверджувати, що християнство заклало ґрунт для формування окремої цивілізації в рамках нового етапу розвитку людства, яке спиралося на вчення Ісуса Христа. Як правило, християнську цивілізацію в науці ототожнюють з європейською.

Християнська релігія вперше впроваджує термін «духовність», а богослови намагалися визначити його зміст. Поняття духовності вживалося ще у ранніх творах християнських богословів. Зокрема, у Тертуліана духовність – похідне від слова *spiritus* (дух), але в більш широкому вжитку це поняття впроваджується у XVIII столітті.

У християнській антропології духовність розглядається як певний набір особистісних рис і суттєво впливає на структуру особистості. За християнською традицією людина складається з 3-х "частин": тіла, душі та духу.

Душа – це реакція організму на довколишнє середовище: страх, любов и так далі. Душа – це елементарна психіка, яка ускладнюється шляхом еволюції та є тілом для духа [5, с.20]. Душа як внутрішнє джерело людського існування з необхідністю, як і все людське, потребує свободи, суверенності, незалежності. І тоді вона реалізується в прагненні вийти за межі внутрішнього світу людини, "вихлюпуючись" у вигляді сили, яка реально скеровує життя людини і суспільства. Ця сила окреслюється поняттям "духовності".

Дух – це те, що відрізняє людину від тварин. З позиції релігійної філософії це образ і подоба Бога, тобто це те, що притаманне тільки людині. Іншими словами – це «творче самопізнаюче, незриме і безсмертне начало. Дух за своєю природою ширший за всі раціональні визначення. Дух – це мислення, свідомість, воля людини, це весь той множинний складний арсенал і в той же час єдиний цілісний потік, який складає особливість людини» [6, с.164].

Духовність у релігії розглядається як існування таких явищ, які потенційність духу перетворюють у реальність духотворчості. Прикладами релігійного уособлення явища духовності є *віра* у Бога, *любов* до Бога, *надія* на Бога. Це також божественна освяченість людини і всього людського честю, совістю, гідністю, відповідальністю, свободою тощо. Все, чим конкретно у своєму житті керується людина і що освячене Богом, в християнстві називається духовністю.

Поступово на Заході формуються різні підходи до вивчення духовності людини: соціально-філософський, психологічний, морально-етичний, релігійний. В Україні,

починаючи з 90-х рр. ХХ століття дослідження духовності спрямовано у таких основних напрямках: релігієзнавчому, предметом якого є духовність, витлумачена богословськи, як досконалість віри в надприродні сили; – культурологічному, в контексті котрого духовність постає як спосіб самобудови особи в межах культурного світу через самовизначення й самоспрямування особи, що передбачає не лише знання, але й почуття, осмислення дійсності, здатність до співпереживання; – філософсько-соціологічному, в якому духовність розглядається як багатомірний соціально-історичний феномен, специфічність виявів якого зумовлена своєрідністю всесвітньої історії як поліцентричного утворення.

Соціально-філософський підхід полягає у розумінні духовності особистості як сукупності таких іманентно притаманних їй якостей, як свідомість, світогляд, ціннісні орієнтації, соціальні почуття, що відображають в ідеальній формі інтереси, потреби особистості та суспільства як соціально цілого, спрямовують діяльність людей до реалізації та здійснення усвідомлених інтересів. Людина – це одночасно духовна, розумна та діяльна істота. Їй притаманні релігійна віра, ціннісні орієнтації, пам'ять про минуле і надія на майбутнє, почуття гумору, переживання своєї смертності. Завдяки розуму вона здатна контролювати свої інстинкти і потяги. Створюючи науку і техніку, людина не тільки осягає закони дійсності, але й перетворює її.

Духовність є тією потенційною суттю людини, яка забезпечує їй повноцінний розвиток і саморозвиток, засвоєння соціального досвіду з метою перетворення власної природи. Виступаючи як суть людини, духовність, одночасно, є метою і результатом становлення людини. Таке подвійне буття духовності як суть і як результат формування особистості є ще однією причиною, що породжує проблему в розумінні природи духовності. Особливу важливість має всебічний і безперервний розвиток творчого і духовного потенціалу людини за допомогою власних зусиль. Проблема духовно-етичного буття людини є основоположною, оскільки її розв'язання, кінець кінцем, визначає характер і напрям її розвитку, форми взаємодії з світом. Психічна і духовна зрілість – основа гармонійної особи. Гармонія особи безпосередньо пов'язана з психічною та духовною зрілістю людини. На це, як правило, звертають недостатню увагу навіть психологи.

З цього приводу Бердяєв М.А. писав: «Якщо людину розглядати виключно як засіб для розбудови суспільства, якщо вона лише засіб для економічного процесу, то доводиться говорити не стільки про появу нової людини, скільки про зникнення людини, тобто про поглиблення процесу дегуманізації» [1, с.148].

У *релігійному* вжитку духовність, як правило, пов'язують з внутрішньою релігійністю, вірою, містичним досвідом, «спілкуванням з Богом». Внаслідок божественної присутності світ набуває рис гармонійної упорядкованості, символічності та розумної доцільності (телеологічності). Рух до Бога, відповідно, сприймається не просторово, а заглиблено-духовно. Останнє є осередком психічних і фізичних сил людини, індивідуальним вмістилищем мудрості, місцем діалогу людини з Богом. Віра як почуття сприймається як внутрішня, інтуїтивно-містична релігійність, процес богопізнання й самопізнання зливаються в органічне ціле.

Сьогодні, на жаль, особистість, яка раніше розглядалася як вища трансцендентна сила і яка володіла божественними якостями і здібностями, практично втратила статус вищої цінності. В кращому випадку сучасна людина розглядається як зосередження соціальних зв'язків, спрямованих на активну економічну та політичну перебудову. Потенціальний духовний арсенал такої «перебудови» вбачається тільки у світських цінностях культури, гуманістичній течії тощо. На Заході позитивна роль релігії практично не вказується [7, с.177].

У наш час не викликає сумніву взаємодія східних і західних типів цивілізацій. Такі важливі досягнення східної філософії, як створення завершеної системи психотехніки, необхідної для розвитку духовних якостей особистості, як принципи гармонії між інтересами особи й завданнями суспільства, як акцент на мінімальний вплив людини на навколишнє середовище, роблять східні вчення істотною складовою частиною духовного синтезу, який, як нам здається, дозволить людству в ХХІ ст. розв'язати свої найгостріші проблеми та суперечності. Одночасно починає домінувати розуміння цивілізації як єдиного, спільного для всього людства явища. В

основі такого обґрунтування – ідея єдності, цілісності та взаємопов'язаності сучасного світу, спільного для всього людства, наявності глобальних проблем та загальнолюдських цінностей.

Література

1. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М., 1990. – 65 с.
2. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії: Підручник. – К.: Либідь, 2001. – 408 с.
3. Вивекананда Свами. Філософія йоги. – М., 2003. – 420 с.
4. Мангатов В.В. Устойчивое развитие мира: диалог цивилизаций Востока и Запада. – Вестник Российского философского общества, – № 4 (20). – 2001. – 625 с.
5. Мень А. Беседа о духовности. – Рига «Кино». – № 7. – 1989. – 210 с.
6. Сушко В. Два контексти духовності // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. – Випуск 414-415. Філософія. – Чернівці: Рута. 2008. – С. 164-167.
7. Чистякова О.В. О возможности синтеза светских и религиозных ценностей в контексте православной антропологии. // Труды членов Российского философского общества. – Вып. 2.: Московский философский фонд. – 2002. – 299 с.

Galina Bezarova

Spirituality and the problem of identity formation: civilization aspect

In the article we have analyzed scientific, religious and psychological studies of spirituality issue and its influence on the formation of individual. Author gives comparative analysis of the notion of spirituality on the civilization level: East and West.

Keywords: duhovnist, duhovni tsinnosti, spiritual rozvitok, tsivilizatsiya.

Галина Безарова

Духовность и проблема формирования личности: цивилизационный аспект

В статье «Духовность и проблема формирования личности: цивилизационный поход» анализируются научные, религиозные и психологические проблемы духовности и ее влияние на формирование личности. Дан сравнительный анализ понятия духовности на цивилизационном уровне: Востока и Запада.

Ключевые слова: духовность, духовные ценности, духовное развитие, цивилизация.